

УДК 930.2 (477)

Мандрик М.В., Буковинський університет

Мандрик Марія Вікторівна – кандидат історичних наук з 2005 р., працює на посаді доцента кафедри суспільних дисциплін Буковинського університету. Автор двох монографій і понад 30 наукових та науково-публіцистичних праць, присвячених націоналістичній та еміграційній проблематиці. У 2000 р. закінчила магістратуру на історичному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Стан висвітлення багатогранної діяльності Івана Огієнка сучасною українською історіографією

У статті висвітлюється стан дослідженості життя та діяльності Івана Огієнка – непересічної особистості, відомого вченого, літературознавця, перекладача, державного та релігійного діяча в сучасній українській історіографії.

The author of the article analyzed the condition of elaboration Ivan Ogienko's life and activity, like extraordinary person, famous researcher, translator, literary scholar, statesman and religious figure in the modern Ukrainian historiography.

Специфічною тенденцією розвитку сучасної національної історіографії є повернення із забуття імен, сплюндрованих радянською ідеологічною системою, і які найбільше долучилися до процесів формування української державності, науки, культури і духовності. Це постаті, інтелектуальну спадщину та практичний вклад яких у розвій української нації переоцінити неможливо. До них належить багатогранний і, мабуть, досі комплексно не досліджений життєвий та творчий шлях Івана Огієнка. Незважаючи на те, що період переосмислення багатьох суперечливих сторінок українського минулого уможливив доступ до раніше забороненої тематики, використання джерельного комплексу, що раніше перебував під пильним наглядом радянської служби безпеки, досі відсутні роботи, в яких було б подано історіографічний аналіз дослідженості постаті І.Огієнка в науковій, науково-публіцистичній літературі, цілісно б розглядався стан висвітлення усіх напрямків різноманітної діяльності, в яких реалізувала себе ця постать.

Слід зазначити певну нерівномірність у дослідженні теренів, на яких реалізувалися

наукові задуми та творчі наміри, здібності І.Огієнка, коли переважною більшістю істориків, літературознавців та мистецтвознавців розглядаються біографічний, бібліографічний, редакційно-видавничий аспекти (В. Ляхоцький, І. Тюрменко, О. Пилипчук, М. Тимошик, М. Бойчак, Р. Лякіна, З. Тіменик, С. Арутюнова, І.Пасемко). До середини 1990-х рр. майже недослідженою залишалася значна робота І.Огієнка на державотворчому терені протягом 1918-1920 рр. Фактично цей напрямок досліджень започаткували ґрунтовні публікації та монографія І.Тюрменко, побудовані на архівних джерелах, що дали змогу спростувати фальшування та стереотипні оцінки стосовно роботи І.Огієнка на державних посадах в період національно-визвольних змагань.

Зростання зацікавлення у вивченні цієї неординарної постаті спричинив до формування у другій половині 1990-х рр. цілого напрямку досліджень - огієнкознавство, на зразок, скажемо, грушевськознавства та шевченкознавства. Окремі сумнівні науковців щодо доцільності вживання такого терміна розвіяло поступове повернення в Україну

документів та матеріалів із зарубіжних еміграційних архівів, доступ до інтелектуального спадку І. Огієнка та відповідно знайомство з колом дослідницьких інтересів, теренами, на яких він втілював свої пастирські, організаційні та педагогічні здібності. Різномасштабні напрямки, співпадаючи із науковим зацікавленням відомого вченого, охоплюють мовознавство, педагогіку, книгознавство, бібліографістику, літературознавство, джерелознавство. Результати студій, багатомірність творчості особистості, уподобань, реалізованих в громадській та державотворчій діяльності зумовили появу певної системи проведення місцевих, регіональних, всеукраїнських академій (круглих столів, читань, конференцій), в яких беруть участь дослідники десятків міст України, їхні колеги з-за кордону. Протягом 1990-х рр. проблеми огієнкознавства піднімалися на всеукраїнських науково-теоретичних конференціях “Українська періодика: історія і сучасність” (Львів, Житомир, 1994), “Духовна і науково-педагогічна діяльність Івана Огієнка (1882-1972) в контексті національного відродження” (Кам’янець-Подільський, 1997), міжнародних конгресах “Українська історична наука на порозі ХХ ст.” (Чернівці, 2001) та конгресі українців (Одеса, 1999) та ін. Координує дії Всеукраїнське товариство Івана Огієнка (1993). З 1995 р. за визначний вклад у розвій українознавства, утвердження державності України, миру і злагоди в ній, в галузі літератури, мистецтва, освіти, науки, громадської, політичної та духовної діяльності присуджується Всеукраїнська премія імені І. Огієнка.

Таким чином, протягом 1990-х рр., на думку дослідника В. Ляхощького, можна говорити про сформованість близько чотирнадцяти напрямків дослідження, серед яких біографічний, лінгвістичний, державницький, педагогічний, культурологічний, видавничо-редакційний тощо.

У радянський час ім’я Огієнка відверто ігнорувалося. Згідно із розпорядженням Головліту, яке стосувалося насамперед редакцій засобів масової інформації, енциклопедичних видань, просвітницьких організацій, це ім’я заборонялося згадувати в будь-якому контексті. Тому зрозуміло, чому про цього вченого зі світовим іменем на його батьківщині не вийшло жодної монографії, відсутні бодай кілька рядків в енциклопедичних та довідкових виданнях. Були на кшталт “петлюрівський міністр”, “варшавський утриманець Пилсудського”, “літературний денщик Скоропадського і фашистський

запроданець”. Це епітети, якими характеризував Огієнка український радянський літературознавець професор О. Мазуркевич у своїй книзі “Зарубіжні фальсифікатори української літератури” (К., 1961).

Серед найбільш ґрунтовних досліджень роботи І. Тюрменко, якій належить першість у вивченні найменш розробленого істориками напрямку – державницького [1]. У зв’язку з тим, що І. Огієнко обіймав кілька урядових, адміністративних посад, одночасно брав участь у керівних органах громадських організацій, цих питань дотично торкалися ті дослідники, які намагалися висвітлити окрему обрану проблематику. Як зауважував В. Ляхощький, щодо вивчення цього терену діяльності І. Огієнка відсутній комплексний підхід, не складена точна хронологія його перебування на посадах, відсутнє узагальнення його ролі в державницьких процесах, не досліджувалися його методи діяльності на управлінських посадах [2]. З огляду на це, зрозуміло стає цінність ґрунтовних монографій та розвідок І. Тюрменко, присвячених цій проблематиці. Йдеться про монографію “Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона)” (К., 1998). Так, у рецензії на цю працю Н. Шип справедливо зазначає, що дослідження І. Тюрменко є значним науковим доробком у вивченні діяльності І. Огієнка, тим більше, що воно присвячене фактично не дослідженій раніше проблемі – державницькій діяльності. Дослідниця зробила ідею державності домінантною ідеєю своєї праці, показала її вплив на життєдіяльність і творчість І. Огієнка, його роль у теоретичному осмисленні цієї ідеї і втіленні її в практику. Фактично їй вдалося показати на основі аналізу архівних документів один з важливих аспектів життя цієї непересічної особистості як організатора державного управління в один з найскладніших періодів української історії, суттєво доповнивши уявлення про нього як науковця, літератора, церковного діяча. Крім того, вченим спростовано низку популярних стереотипів щодо зникнення архіву кам’янець-подільського періоду, досліджується раніше не вивчене питання діяльності Міністерства сповідань в еміграції тощо [3]. Неабияке зацікавлення серед публікацій І. Тюрменко посідає її робота, в якій вона безпосередньо розглянула реалізацію задумів та програми державотворення І. Огієнка, коли він посідав посаду головноуповноваженого уряду УНР (15 листопада 1919 – 17 жовтня 1920 рр.) [4]. Свої висновки авторка побудувала на основі опрацювання окремого архівного фонду ЦДАВОУ (ф. 1131) журналів засідань комітету та ради при головноуповноваженому,

протоколів фінансової, персональної та військової комісії, особистого листування, наказів, документів про стосунки з польською владою. Також нею проаналізовано спогади провідних діячів та очевидців, здійснено історіографічний аналіз вивченості цього періоду життя І. Огієнка і констатується факт недослідженості. Авторкою наводиться оцінка цього періоду самим Огієнком, який вважав його окремою добою в історії визвольної боротьби. Нею проаналізовано історичний контекст, при якому він став головноуповноваженим – рішення про евакуацію уряду УНР та розпуск урядових структур, тобто капітуляція української влади. І. Тюрменко розглянула основні структурні елементи адміністративної влади головноуповноваженого управління, коло посадових повноважень, права, обов'язки [5]. Одним з головних напрямків діяльності І. Огієнка як головноуповноваженого було збереження і, по змозі, відновлення державного управління на території, зайнятій поляками. Для організації цієї діяльності, як зауважує дослідниця, органом законодавчої влади на окупованій поляками території став комітет при головноуповноваженому уряду УНР, який очолив І. Огієнко. Авторкою подаються принципи формування, діяльності комітету, повноваження. І. Тюрменко проаналізувала вироблену Огієнком його ж власну концепцію адміністративного управління, яка базувалася на засадах колегіальності та демократизму, принцип формування законодавчої (комітет), та виконавчої (управління головноуповноваженого – громадсько-політична рада) гілок влади. Він відкидав партійний принцип, за яким будувалася діяльність уряду Центральної Ради та уряду Директорії. Тільки в об'єднанні різних політичних сил він бачив перспективу політичного розвитку України [6].

До фундаментальних досліджень, присвячених цілісному висвітленню життєвого шляху та відведенню І. Огієнку належного місця в українській політичній історії, духовності та культурі належать численні статті та ґрунтовні праці відомого мовознавця М. Тимошика [7]. У 1997 р. побачила світ його монографія “Голгофа Івана Огієнка”, яку академік М. Жулинський охарактеризував як “перше в Україні правдиве видання про видатного діяча українського відродження, відомого в світі вченого, мовознавця, теолога, культуролога, редактора і видавця”. М. Жулинський називає ім'я Огієнка серед тих, хто уособлює “воістину хресний шлях до незалежності, демократичності, соборності, омріяний і вистражданий багатьма поколіннями” [8]. Побудовані на використанні архівних джерел, матеріалів відділів рукописів

бібліотечних фондів, раніше не опублікованих іноземних джерел вони найбільш повно відтворюють біографію цієї непересічної постаті. Дослідник розробив своєрідну періодизацію еміграційного життя І. Огієнка: 1920-1945 рр. – життя на етнічних українських землях, 1946-1947 рр. – швейцарський та 1947-1972 рр. – канадський періоди. Проаналізовано роль викладацького оточення, яке сприяло формуванню наукових інтересів та об'єктивному сприйняттю українського мінусу, усвідомленню значення державницької ідеї. М. Тимошику вдалося показати невтомність цієї людини, яку не лякали життєві обставини та невлаштованість побуту, реалізувавши себе на різних теренах [9]. Вчений в одній з публікацій із сумом констатує, що красномовним свідченням ставлення радянського режиму до І. Огієнка було те, що після його смерті в 1973 р. Українське богословське товариство в Канаді видало спеціальну книгу пам'яті з відгукami та висловленими словами співчуття з приводу смерті, що були надіслані відомими політичними та науковими діячами з різних куточків планети, однак відсутніми були слова співчуття з СРСР [10]. Про цей парадокс згадує і В. Ляхоцький, зокрема про факт ігнорування смерті митрополита Іларіона в УРСР та відсутність навіть повідомлень у пресі. На противагу цьому, “Жалобна книга в пам'ять митрополита Іларіона” (Вінніпег, 1973) дала змогу відновити наскільки важливою була ця постать для українського еміграційного середовища, організацій, товариств, наукових установ, державних діячів [11].

Окремо вченим досліджувався період хіротонії митрополита Іларіона, коли він очолив Холмсько-Підляську єпархію в 1940 р., його стосунки з митрополитом греко-католицької церкви А. Шептицьким, що саме єднало двох владик у їхній співпраці. М. Тимошик звернув увагу на міжконфесійний конфлікт, коли протягом 1942-1944 рр. польськими озброєними загонами чинилися криваві погроми проти українських православних, та на неодноразові звернення І. Огієнка до українських православних та польських католиків щодо припинення братовбивчого протистояння [12].

Дослідник спробував визначити місце І. Огієнка в українському літературному процесі як мовознавця, літературознавця, редактора, видавця, історика української церкви [13]. Ним проаналізовано найвідоміші праці митрополита Іларіона, його релігійна поезія, яка взагалі в Україні не досліджувалася. Особливу увагу вченого привернули літературні твори на історичну тематику, історико-біографічні нариси, присвячені І. Мазепі,

Б. Хмельницькому, І. Борецькому, К. Острозькому, І. Сірку, при написанні яких І. Огієнку довелося працювати з архівними документами, шукати підтвердження в джерелах, повертаючи тим самим історії правдиві образи національних постатей. Унікальним і, як не парадоксально, не визнаним радянською цензурою став переклад І. Огієнком "Слова о полку Ігоревім", що, на думку М. Тимошика, аргументовано і переконливо свідчить про українськість цього епосу, у протиріччя офіційно визнаній версії російських літературознавців, які наполягали на виключно російському походженні [14].

До найбільш досліджених теренів діяльності І. Огієнка належать бібліографічний, видавничий та редакторський. Цей історіографічний напрямок представлений численними публікаціями та ґрунтовними студіями В. Ляхоцького, С. Арутюнової, О. Пилипчука та ін. Серед них слід відмітити фундаментальне дослідження В. Ляхоцького "Просвітителі: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митро-полита Іларіона)" (К., 2000). Вченим вперше введені у обіг матеріали з фондів найбільших книгозбірень, діаспорні видання, епістолярна спадщина, розпорошена по різних архівах, особливо київсько-львівського періоду. Чимало матеріалу зібрано про участь в українському книговидавчому процесі за доби УНР, час ректорства в Кам'янці-Подільському, Тарнові [15].

В. Ляхоцький дослідив бібліографічні студії І. Огієнка, що стали вагомим внеском у розвиток українського книгознавства та бібліографознавства [16]. Книгознавчі зацікавлення вченого тісно пов'язані зі здійсненими ним лінгвістичними розвідками та педагогічною діяльністю. Серед його здобутків автор виділив: фундаментальні книгознавчі дослідження та розвідки; бібліографічні публікації, які знайомлять з історією українського друкарства, сприяють формуванню науково-довідкового апарату для майбутніх українознавчих студій. На думку В. Ляхоцького, у поле зацікавлень сучасних українських вчених потрапляють педагогічні та просвітницькі ідеї, епістолярна спадщина, мовознавчі та народознавчі студії, релігійні погляди митрополита Іларіона. Це дає підстави говорити про сформованість огієнкознавства, про певні проблеми, досі не вивчені аспекти, однак про чітку тенденцію до реконструкції архіву І. Огієнка та якнайповнішого відтворення його теоретичної спадщини. Зокрема, дослідивши бібліографічні студії митрополита Іларіона, вчений виділив основні риси його книгознавчої концепції: 1) збереження і ретельне вивчення

пам'яток духовності українського народу – стародруків; 2) дослідження історії українського друкарства та української книги; 3) укладання українознавчої бібліографії; 4) популяризація української книги [17].

Зокрема, В. Ляхоцький проаналізував видавничу та редакторську діяльність І. Огієнка, яку він вважає без перебільшень „виявом беззастережної відданості національній ідеї, безкорисливого служіння народові” [18]. Йдеться про організацію видання науково-літературного місячника „Наша культура”, що друкувався у Варшаві в 1935-1937 рр., а згодом був відновлений у Вінніпезі в 1951-1953 рр., роботу І. Огієнка над його оформленням, окресленням тематики, створенням компетентної редакційної наукової колегії, широкою рекламною кампанією для залучення меценатських коштів тощо. Як зазначає дослідник, І. Огієнком була чітко окреслена мета видання – висвітлення української культури через публікацію наукових статей з історико-філологічних аспектів, насамперед з історії театру, музики, мовознавства, філософії, історії української церкви. У цьому ж контексті варто згадати ґрунтовне дослідження істориків А. Коцура та Б. Білецького, в якому докладно висвітлено польський період перебування І. Огієнка в еміграції (24 роки) [19]. Ці дві публікації значно доповнюють одна одну. В останній проаналізовано активну роботу очолюваного ним міністерства сповідань щодо налагодження контактів з духовними провідниками як українських, так і інших православних церков за кордоном. Характеризується його видавничою діяльністю, напрямки досліджень, керівництво діяльністю благодійного видавництва “Українська автокефальна православна церква”, організація кольпортажу, тобто системи розповсюдження його книг в еміграції, на всіх українських теренах, в тому числі і в УРСР. Дослідники відтворили викладацьку діяльність І. Огієнка, визнання його таланту в університеті Брно та присвоєння ступеня доктора філософії, зміст громадської роботи та головування в просвітницькій комісії передсоборного зібрання, захист інтересів УАПЦ [20].

Викликають певний інтерес публікації В. Ляхоцького, що стосуються окремих біографічних аспектів І. Огієнка, особливо в польський період еміграції. Невиправдано поза увагою дослідників залишалася постать вірного товариша і незмінного помічника у всіх починаннях та реалізації наукових задумів І. Огієнка його дружини, Домініки Литвинчук-Огієнко [21]. Як зазначає вчений, всю чорнову підготовчу роботу до написання наукових досліджень чоловіка, як він сам це

підкреслював, виконувала вона – формувала картотеки, готувала тексти до друку, систематизувала матеріали, вчитувала верстки. Високі урядові посади, повноваження та обов'язки, які доводилося обіймати та виконувати І. Огієнку, вимагали від дружини стриманості, толерантності, дипломатичності, жертвовності, при цьому завжди залишаючись в тіні. Авторіві вдалося відтворити невідомий українській історії образ жіночої самопожертви заради національних інтересів.

С. Арутюнова здійснила загальний бібліографічний аналіз наукової спадщини І. Огієнка, при цьому зауваживши, що вона залишається недостатньо дослідженою, якщо порівняти з внеском вченого у розвиток національної історії та культурології [22]. Не зупиняючись на докладній характеристиці творчого доробку І. Огієнка, дослідниця зосередилася на бібліографічній оснащеності його творів – довідковому апараті, що включає бібліографічні списки, описи документів українською, російською та старослов'янською мовами, анотовані покажчики літератури, численні посилання автора на богословську

літературу, Святе Письмо, літописи, на низку архівних та історико-літературних джерел. Це свідчить про дуже високий науковий рівень видань, підготовлених у найкращих мовознавчих, літературознавчих та історіографічних традиціях.

Спробу оцінити природознавчі та народознавчі праці І. Огієнка зроблено в публікації О. Пилипчука [23]. На думку вченого, це питання є малодослідженим, оскільки переважна більшість намагається подати власну інтерпретацію поглядів І. Огієнка, але не пробують пізнати сутність його українознавчої концепції, з'ясувати, наскільки і в чому вона була традиційною для часу її написання (йдеться про аналіз праці “Дохрис-тиянські вірування українського народу” (Лозанна, 1946) і наскільки вона вирізнялася неординарністю та оригінальністю. Фактично, на думку автора, ця книжка стала на сьогодні найповнішим зведенням всіх відомих реалій дохристиянської міфології, демонології, обрядів і повір'їв, народних свят.

Окрім важливі відомості з біографії митрополита Іларіона подають М. Бойчак та

Література

1. Тюрменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К., 1998. – 280 с.; Тюрменко І. Життя, віддане народові: Іван Огієнко (митрополит Іларіон) // Історія України. – 1999. – № 16. – С. 6-7; № 17. – С. 4-5; Тюрменко І. Іван Огієнко – перекладач Біблії українською мовою // Історія України. – 1999. – № 4. – С. 6-7; Тюрменко І. Наукова спадщина Івана Огієнка в світлі кирило-мефодіївської проблематики // Проблеми слов'янофільства: Зб. наук. праць. – Львів, 1999. – Вип. 50. – С. 36-45.
2. Ляхоцький В. До питання про науковість поняття огієнкознавство // Четвертий міжнародний конгрес українців, Одеса, 26-29 серпня 1999 р.: Доп. та повідом. Історія. – Одеса, К., Львів, 1999. – Ч. 2: XX століття. – С. 62-63.
3. Шип Н.А. Тюрменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К., 1998. – 280 с.) // УІЖ. – 2001. – № 1. – С. 148-150.
4. Тюрменко І. І. Огієнко – головноуповноважений уряду УНР // Наукові записки Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 1999. – Вип. 7. – С. 256-268.
5. Там само. – С. 258-259.
6. Там само. – С. 263-264.
7. Тимошик М. Іван Огієнко – журналіст, редактор, видавець // Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді та повідомлення Другої всеукр. наук.-теоретич. конф. (21-22 грудня 1994 р.). – Львів, Житомир, 1994. – С. 156-160; Тимошик М. „І на друга підступне каміння...” (маловідомі сторінки В. Скуратівського // Берегиня. – 2001. – № 3. – С. 17-32; Тимошик М. Ляхоцький В. Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2000. – 528 с. // Бібліографічний вісник. – 2000. – № 5. – С. 53. – Рец.; Тимошик М. „Я все зробив, що міг зробити...” // Дніпро. – 1999. – № 3-4. – С. 104-120.
8. Жулинський М. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка. – К., 1997 // Молодь України. – 1997. – 23 травня. – С. 3.
9. Тимошик М. Весь вік, весь труд віддав Україні: (До 115-річчя від дня народження Івана Огієнка) // Пам'ять століть. – 1997. – № 1. – С. 73, 75, 77.
10. Тимошик М. Подвижник української справи // Урядовий кур'єр. – 1997. – 14 січня. – С. 9.
11. Ляхоцький В. Прощання з Іваном Огієнком // Пам'ять століть. – 1997. – № 5. – С. 92-94.
12. Тимошик М. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і Українська Церква // Пам'ять століть. – 1998. – № 2. – С. 95-107.
13. Тимошик М. „Я все зробив, що міг зробити...” // Дніпро. – 1999. – № 3-4. – С. 104-120.
14. Там само. – С. 116.
15. Ляхоцький В. Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
16. Ляхоцький В. Іван Огієнко – книгознавець // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 2. – С. 22-25.
17. Там само. – С. 24.
18. Ляхоцький В. На олтар вітчизни. Видавнича та

- редакторська діяльність митрополита і вченого Івана Огієнка // Українська культура. – 1998. – № 6. – С. 32.
19. Білецький Б., Коцур А. Діяльність Івана Огієнка в польський період еміграції (1920-1945) // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. – Чернівці, 2002. – Вип. 123-124. Історія. Політ. науки. Міжнар. відносини. – С. 172-181.
 20. Там само.
 21. Ляхоцький В. Життя, принесене в офіру: Домініка Литвинчук-Огієнко – дружина І. Огієнка // Початкова школа. – 1998. – № 3. – С. 56-58.
 22. Арутюнова С. Бібліографія в житті та творчості Івана Огієнка // Вісник Книжкової палати. – 1999. – № 5. – С. 35-37.
 23. Пилипчук О. Іван Огієнко і українська природа // Рідна школа. – 1999. – № 3. – С. 25.
 24. Бойчак М., Лякіна Р. Великий син України: Урядовий

Надійшла до редколегії 3.04.2007 р.